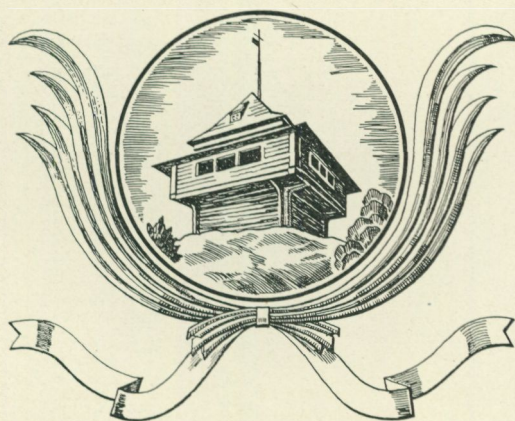

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N

1 9 3 1

Redaktion:

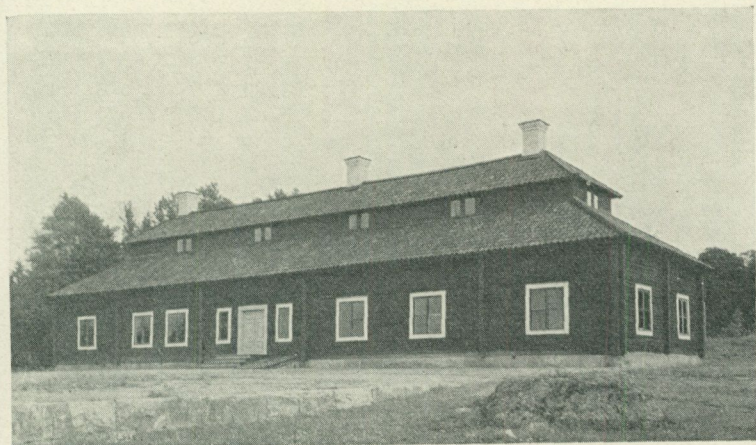
ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag samt titelvignetten, som återger Björkviksfatburen, äro
tecknade av amanuensen Gotthard Gustafsson.

Stockholm 1931

VICTOR PETTERSONS BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

EN ÅTERUPPSTÅNDEN BRUKS- HERRGÅRD

Av SVEN DRAKENBERG.

Slutet av 1500- och början av 1600-talet markera ett nytt skedes inträdande i Västmanlands bebyggelsehistoria. Dessförinnan lågo hytta och stångjärnshammare ofta jämsides och i samma bygd. Det åtgick emellertid mycket skog till smidet, och skogsbeståndet skattades synnerligen hårt just i bergslagerna. Man blev tvungen att spara på skogen, och då det var lättare och bekvämare att frakta tackjärnet än malmen, började man flytta härdar och hamrar ned till trakter där skogen ej ännu fått större användning. Så uppstod vid nämnda tidpunkt framförallt genom en hel serie ingripanden från statsmakternas sida en bruksbygd nere på slätten utefter floderna.

Bland de ärevärdiga bruk, som kunna räkna sina anor från

Vignett. Fig. 1. Hallstahammar bruksherrgård på Vallby.

Fig. 2. Hallstahammars bruk. Foto omkring 1880.

denna den västmanländska bruksbygdens nybyggartid, är Hallstahammars bruk i Svedvi socken i Snävringe härad. Salpetersjuderiinspektören Olof Grau meddelar i sin år 1754 utgivna »Beskrifning öfver Wästmanland» bl. a. följande om den äldsta anläggningen i Hallstahammar: »Halsta Koppar-Hammare $\frac{1}{2}$ mil ifrån Kyrkan wid Kolbäcks älfwen belägen. Denne Koppar-Hammar anlades uti Kon. Carl den X:des tid af en, Baltzar Landholt benämnd, sedan feck hans Änka och Son, Lars Landholt, år 1662 besittnings bref på samma Hammare utaf Kongl. Regeringen, och enär desse arfwingar woro döde, så transporterades samma besittnings rätt uppå Kopparslagaren Johan Strickert år 1683, hwilken år 1694 feck Mjölqvarnen, som här wid Hammaren ligger och har 3 par stenar, såsom ock Halsta Hemman här bredewid, hwilket bestod af $\frac{1}{2}$ Mantal Krono, under arrende emot 100 daler Silf:mts ärläggande årligen til Kronan. Sedan köpte Strickert både denna Koppar-Hammare, Qvarnen och Hemmanet år 1703 af Kronan til

Fig. 3. Hallstahammars bruk. Foto 1928.

Skatte, och derpå efter hans död såldes denne egendom af arfwingarne bort åt Herr General Auditeuren Swaretz år 1729, af hwilken Bruks-Patron Petter Sommar sedermera tilhandlade sig denna egendom år 1746 och nu äro berörde Sommars arfwingar ägare häraf. För denna Koppar-Hammare betaltes årligen til Kronan 1 Skeppund Stångjärn i Hammar-skatt. Här är äfwen en Sågqwarn och äfwenwäl et Laxfiske i strömmen.»

I Hallstahammar låg vid den här ganska strida Kolbäcksan tills för några år sedan den byggnad, där under c:a två århundraden brukets patroner residerat, fig. 2 och 3. Då Hallstahammars herrgårdsbyggnad ej kunde i ursprungligt skick bibehållas i sin gamla funktion och på sin ursprungliga plats, överlämnades den som gåva år 1928 av nuvarande ägaren, ASEA, till Västmanlands fornminnesförening. Den hade då ganska länge stått övergiven och hade omkring sekelskiftet upphört att vara bostad för brukspatronen. Samma år, som

Västmanlands fornminnesförening mottog byggnaden, flyttades den till föreningens friluftsmuseum vid Vallby invid Västerås.¹

Herrgårdsbyggnaden från Hallstahammar är en typisk karaktärsbyggnad i karolinsk stil. Den torde vara uppförd i slutet av 1600-talet, och det förefaller mig tämligen troligt, att

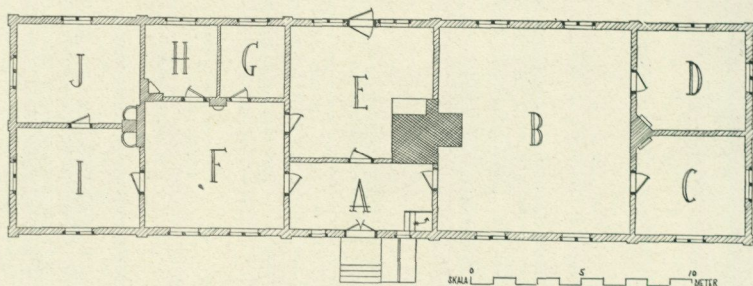

Fig. 4. Plan av herrgårdsbyggnaden från Hallstahammar.

den i Graus beskrivning omnämnde kopparslagaren Strickert är dess byggherre. Han ägde ju bruket mellan åren 1683 och 1729, och då han synes ha varit en driftig man, som till kopparhammaren lade även kvarnen och Hallsta hemman och sedermera köpte alltsammans av Kronan, är det ej osannolikt, att han också velat åt sig uppföra en bostad, värdig en framstående brukspatron med omfattande verksamhet.

Byggnaden är ett c:a 10 m. brett och c:a 34 m. långt envånings trähus, uppfört på stenfot och täckt med ett tegelklätt säteritak, krönt av trenne symmetriskt placerade, vitrappade skorstenar. Såväl ytter- som mellanväggar äro av kraftigt, bilat och knut-

¹ Förflyttningen, som bekostades av Rotehållarnas besparingsfond i Västmanlands län, skedde under ledning av föreningens dåvarande intendent, Bengt Engström. Då författaren gjort bekantskap med byggnaden först sedan den återuppstått på friluftsmuseet, måste den följande beskrivningen på flera punkter stödja sig på andra personers iakttagelser och uppgifter, nämligen fotografier, ritningar och anteckningar av intendenterna Sven T. Kjellberg och Bengt Engström i föreningens arkiv och muntliga meddelanden av vaktmästaren Nils Nygren, Västerås, och fru Clara Hasselgren, Stockholm.

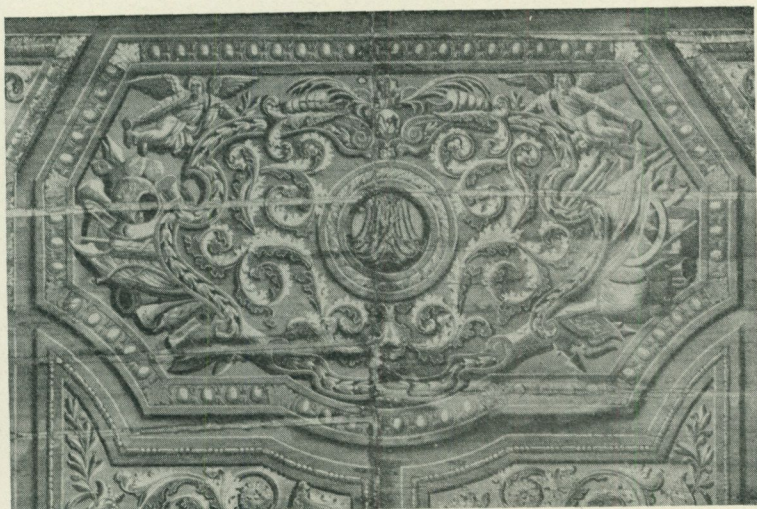

Fig. 5. Takfält med byggherrens monogram.

timrat virke. De utskjutande knutskallarna äro inklädda, och de sålunda uppkomna enkla pilastrarna bidraga till att ge liv åt fasaderna. Huset har ursprungligen varit rödfärgat, fig. 2, men rappades år 1886, jfr fig. 3. Rappningen fästes emellertid med på väggarna spikad läkt, och det var alltså ej svårt att vid återuppförandet på Vallby borttaga densamma och låta väggarna återfå sin gamla karaktär, fig. 1. Byggnadens nuvarande fönster äro ej de ursprungliga. Från början ha de varit mindre och väl då också försedda med smårutor, men någon gång i senare tid ha de utvidgats och erhållit sin nuvarande rutindelning. Lanterninens väggar bestå av breda, stående plankor, spikade på den bakomliggande takkonstruktionen. Här finnas 20 fönster-rutor, parvis ordnade. Under byggnaden fanns på dess ursprungliga plats en av tegel murad välvd källare, vilken efter flyttningen här återuppförts. Nedgången till densamma är genom ett par lämmar invid förstugutrappan på husets framsida.

Det är inte genom några arkitektoniska finesser eller dekorativa orneringar som byggnaden når sin verkan utan fastmera

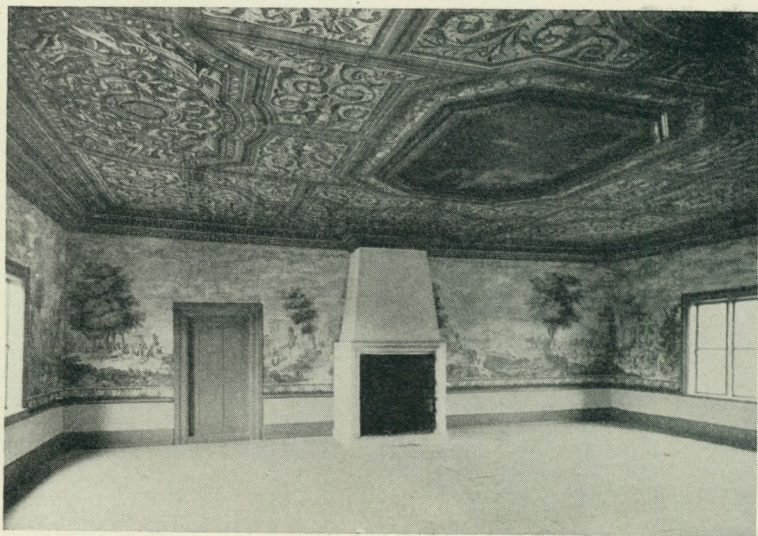

Fig. 6. Stora salen på Hallstahammar.

genom sin kärva enkelhet och ganska djärva proportioner, och den gör ett på en gång stängt och kraftfullt intryck, som det ägnar och anstår en karolinsk brukspatrons residens. Denna herrgårdsbyggnad gör intet väsen av sig i landskapet, trots sin dominerande karaktär, utan passar väl in i den omgivande naturen, och där den ligger på Vallby med en grönskande skogsbacke som bakgrund och med framsidan vettande ut mot en av västeråstraktens skönaste aspekter, den av skogklädda höjder och bördiga åkrar smyckade Svartådalen, gör den ett obestriddligt svenskt och äkta intryck.

Avlägga vi ett besök i herrgården, sådan den nu befinner sig på Vallby, för att litet närmare betrakta dess inre utstyrsel, passera vi genom ytterdörrarna, som kopierats efter ett par dörrar på en flygelbyggnad vid Ängelsbergs herrgård, in i förstugan, fig. 4: A. Redan här möter oss ett prov på husets märkliga barockutsmyckning. Taket, som är ett gråmålat paneltak av trä med synliga takbjälkar, är nämligen dekorerat med kraf-

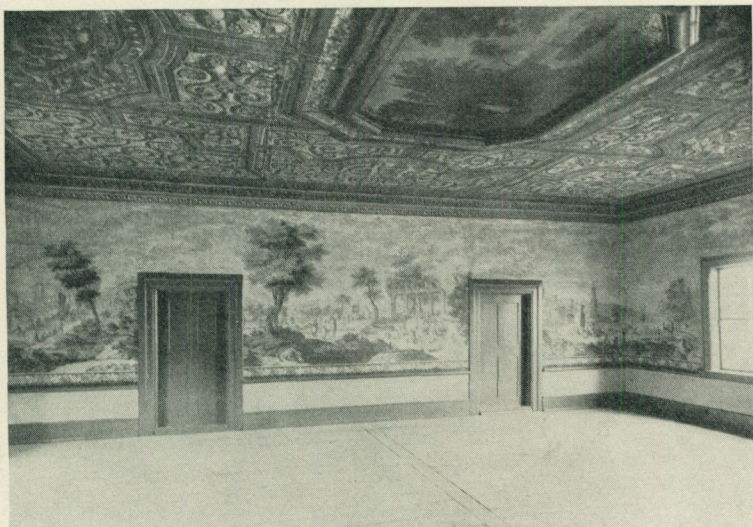

Fig. 7. Stora salen på Hallstahammar.

tiga ornament i svart, grått och vitt på röd botten. Väggarna, som på senare tid varit klädda av en stänkt papperstapet, ha återställts i sitt ursprungliga skick: timmerväggarna äro oklädda, vitlimmade och prydda av en slät målad panel i blått. Till höger innanför dörren leder en trappa upp till vinden.

Till höger om förstugan ligger stora salen, fig. 4: B, husets praktrum, som inte blott är större utan också högre än de övriga rummen. Taket här är hela husets skönaste prydnad, fig. 5—7. Som så vanligt under barocken är det en imitation av slottens rika stucktak. I mitten är en plafond med ett på duk målat landskap med en borg i dunkla färger. I tvenne sidofält är inskjuten en cirkel med ett svårläsligt spegelmonogram, fig. 5. Takmålningarna tillkommo otvivelaktigt i omedelbart sammanhang med att huset byggdes, och då monogrammen synas innehålla bl. a. bokstäverna J och S, skulle här finnas ett stöd för antagandet, att det var Johan Strickert, som uppförde byggnaden. Takfälten i övrigt prydas huvudsakligen

av kraftigt men elegant och dekorativt snirklade akantusrankor. Hörnfälten äro målade i gouache på vit botten, de stora sidofälten ha brun och blå bottenfärg och målningarna i övrigt äro utförda i gouache på ljusblå grund. Runt taket löper en meanderbård som begränsning mot taklisten. Denna senare är av trä med skickligt och illusionsmässigt målade antikiserande ornament. Det är en duktig dekorationsmålare, som med säker hand och gott sinne för färgval och komposition målat detta tak, som giver en stark tidsstämning och en festlig prägel åt rummet.

Väggarnas beklädnad är av yngre datum. Mellan den släta bröstpanelen av empirekaraktär och taklisten uppfyllas väggytorna helt av en på väv klistrad papperstapet av troligen fransk extraktion från omkring 1800. Tapeten är utförd i gouacheteknik och återger afrikanska motiv, som upprepa sig. Här ser man turbanklädda köpmän, som i romantiska fantasilandskap med lummiga träd, tempelruiner, palmer, tält m. m. driva sina kameler eller sitta samspråkande och rökande på sina handelsbalar, fig. 8. Icke heller danserskor eller en europé, som dikterar för en skrivande inföding, saknas i denna tämligen fantasitiska värld, som torde ha tillfredsställt en romantiskt inriktad tid, vilken med förkärlek i fantasien dvaldes i främmande sagoomspunna länder. Tapeten avslutas nedtill av en bård med blomstermotiv i gröna och blå färger. Trots den avsevärda stil- och tidsskillnaden mellan taket och tapeten, harmoniera de förvånansvärt väl med varandra tack vare gouachens diskreta färgskala. Det kan förtjäna nämnas, att samma tapet finnes i Björkfors bruksherrgård i Nederkalix socken i Västerbotten.

När tapeten vid flyttningen nedtogs, påträffades under densamma rester av en äldre papperstapet i ljusröd färgton med väggfälten indelade av målade gröna refflade kolonner med joniska kapital. Under denna tapet slutligen funnos spår av den äldsta väggdekoreringsen, som var målad direkt på väggstokarna. Den bestod av en närmast under taklisten löpande bård med en buktande bandslinga och bladornament. Här-

Fig. 8. Detalj ur tapeten i stora salen.

inunder var väggen vitlimmad ned till panelen, som var målad i blått direkt på stockarna.

Vid förflyttningen försågs salen liksom byggnadens övriga rum med dörrar och foder, som bättre än det från senare tid stammande snickeriet skulle överensstämma med husets ursprungliga karaktär. De kopierades efter förebilder i en annan västmanländsk herrgård från karolinsk tid, Walsta i Odensvi socken.

Även paneltaken i de båda gavelrummen invid den stora salen äro målade med barockdekorationer, härstammande från byggnadens tillkomsttid; dock representera dessa tak en något äldre takform, då de hava synliga takbjälkar. I det främre av dessa rum, fig. 4: C, äro mellanrummen mellan bjälkarna dekorerade med målade runda, halvrunda och mellan dessa inpassade långsträckta fyllningar med djupröd bottenfärg och ornament i vitt, grått och brunt. Detta tak har i sen tid blivit överklätt med papp, och när denna avlägsnades, visade sig den gamla barockdekoren fräsch och oskadad. Sämre beställt var det i gavelrummet bredvid, fig. 4: D, ty där hade taket blivit vitmenat. Sedan övermålningen borttagits, framträdde här en ornering av något stramare karaktär med växtornament m. m. i svart, grått och vitt mot blå, röd och grå botten. Taket i övrigt är här liksom i husets andra rum gråmålat. Väggarna ha i dessa gavelrum ursprungligen varit dekorerade på ungefär samma sätt som i den stora salen, men i senare tid ha de överdragits med s. k. skäverbruk och därvid ha de förstörts genom sporrhuggen. Nu äro väggarna åter beklädda med skäverbruk.

Byggnadens övriga rum, fig. 4: E—J, äro betydligt enklare till sin karaktär. Samtliga tak ha synliga takbjälkar med avfasade underkanter. Taken äro målade i ljusgrått med bjälkarnas avfasningar omväxlande blå och röda utom i tvenne rum, fig. 4: H och J, som ha helt grå tak. Dessa båda ha förut varit överspända med målad väv, som dock var nedskuren före husets flyttning. Alla dessa rum ha ursprungligen haft väggarna vitlimmade direkt på stockarna med en låg blå fotpanel, likaledes

målad på stockarna. Emellertid ha alla väggarna sporrhuggits och överdragits med skäverbruk i senare tid. De ha således ej kunnat återställas i sitt ursprungliga skick utan ha istället kläts med spännpapp, som målats i likhet med den första väggdekoren. I köket, som förut varit limmat i blågrått, har spännpappen gråmålats och stänkts. I de senast nämnda rummen ha en del andra förändringar vidtagits under tidernas lopp. Så har ett skafferi varit inbyggt i köket, nya dörrar ha upptagits, ett par garderober insatts i det största rummet, fig. 4: F, etc. Gavelfönstren ha varit igensatta, jfr fig. 2, och dessförinnan har en dörr lett utifrån och in i det främre gavelrummet, fig. 4: I. Vid byggnadens återuppförande på Vallby har dock allt här så vitt möjligt återställts i sitt ursprungliga skick. I främre gavelrummet, fig. 4: I, prydas nu väggarna av på väv målade tapeter från 1740-talet med landskapsmotiv. Dessa tapeter ha tidigare suttit på Häringe i Södermanland och därefter på Fiholm i Västmanland.

Vad eldstäderna beträffar, är ingen av dessa ursprunglig. I den stora salen, fig. 6, och köket ha spisarna kopierats efter de gamla, under det att kakelugnarna i de övriga rummen sammanförts från olika håll.

På vinden finnes en liten kammare, ovanför den stora salen. Den är inpassad högst upp i lanterninen och har sålunda åstak. Väggarna äro klädda med en slät papperstapet med väggfält och panelindelning markerade genom raka linjer. Till denna kammare, som vilar på en särskild bärkonstruktion, leder en liten trappa, vars räcke har tunna, profilerade balustrar. Rummet kallas »Drottning Kristinas bönkammare». Vad som ligger bakom denna namntradition, har jag ej lyckats utröna. Att kammaren ej gärna kan ha brukats av drottning Kristina är ju klart, men enligt muntligt meddelande av en besökare skall den ha varit utrustad med altare och altarring. Spår av dylika anordningar ha dock ej påträffats. På 1890-talet användes rummet som handkammare.

Det finnes ingen uppgift om de olika rummens ursprungliga funktioner. Troligt är väl emellertid, att äldst köket och de

enklare rummen F—J använts i dagligt bruk under det att de förnämliga rummen B—D med sin rikare utsmyckning begagnats endast vid festligare tillfällen, de båda gavelrummen C och D måhända till gästrum. En sådan fördelning av utrymmenas användning är ju analog med förhållandet i de större bondgårdarnas stugor. Under 1890-talet användes rummen på följande sätt: den stora salen var salong, av gavelrummen därinvid var det främre förmak och det andra gästrum, av rummen på andra sidan förstugan och köket användes det största till matsal och det främre gavelrummet till vardagsrum, de övriga tjänstgjorde som sovrum.

Herrgårdsbyggnaden från Hallstahammar är ett ovärderligt tillskott till den sammanfattande bild av gammal västmanländsk kultur, som är under vardande på friluftsmuseet Vallby. Men mycket fattas ännu för att herrgården skall ge en fullständig framställning av en brukspatrons hem. Till den yttre gestaltningen höra flygelbyggnader, ekonomihus, trädgårdsanläggning m. m. Och i herrgårdens inre kräves naturligtvis en fullständig möblering. Som en god grund för denna finnas några barockmöbler, såsom skåp, bord, stolar och kistor, i den stora salen. Det är dock en av Västmanlands fornminnesförenings många uppgifter att så småningom fullständiga herrgårdens yttre och inre gestaltning till en god exponent för gammal västmanländsk herrgårdskultur. Som herrgårdsbyggnaden från Hallstahammar nu står där är den trots ofullständigheten dock ett vackert och märkligt monument från en svunnen tid.

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

En översikt för år 1930.¹

Av SIGFRID SVENSSON.

Sannolikt kommer 1930 att för framtiden stå som ett märkesår i den svenska hembygdsvårdens och museirörelsens historia. En rad av händelser ha inträffat, som kraftigt markerat vägen till den slutliga lösningen av det gamla problemet om central-museer och bygdeintresse. I början av året anhöll sålunda riksantikvarien om en allsidig utredning av den statliga kulturminnesvården och av landskapsmuseernas uppgifter som kulturminnesvårdande organ. I maj samlades på en kongress i Stockholm för första gången representanter för provinsmuseer landet runt till överläggningar om inbördes samarbete och gemensamma museiproblem. Under sommaren anordnades på initiativ av Samfundet för hembygdsvård en »hembygdsvårdens dag» i Stockholm där dessa frågor ånyo diskuterades inför ett större forum. På hösten anhöll slutligen Nordiska museet i sina riksdagspetita om anställandet av en särskild tjänsteman, som kunde stå hembygdsföreningarna till tjänst med råd och dåd. Sedan mer än ett decennium har museet på detta område utövat en betydande rådgivande verksamhet, som under de senaste åren ökats i oanad utsträckning. I sin skrivelse till Kungl. Maj:t framhåller dock museet, att dess begränsade ekonomiska resurser gjort att denna rådgivning icke kunnat ske i den utsträckning och med den effektivitet, som vore önskvärd. »Onekligen måste det ju ur allmän synpunkt», säges det vidare, »anses vara av

¹ I »Hembygdens arv» har författaren tidigare lämnat en översikt av de svenska hembygdsgårdarna och friluftsmuseerna intill år 1930. Det är redaktionens avsikt att i anslutning härtill årligen publicera i årsboken en redogörelse i likhet med den nu föreliggande.

största betydelse, att hembygdsföreningarna med hänsyn till de betydande ekonomiska uppoffringar som göras av stat, kommuner och enskilda, också vinna de mål som äsyftas, nämligen att de musealt bevarade byggnaderna och de insamlade föremålen skola för framtiden förbliva pålitliga kunskapskällor för kännedomen om hembygdens gamla kultur.» Dessvärre är det så, att anordningarna inom hembygdsmuseerna många gånger lämna åtskilligt övrigt att önska. I en opinionsskrivelse ha sedan över 200 svenska musei- och hembygdsorganisationer lämnat sin anslutning till den av museet gjorda hemställan, under framhållande av »att inrättandet av en dylik befattning, ävensom beviljandet av därmed förenade resekostnader skulle täcka ett mycket stort behov och lända den hembygdsvårdande verksamheten i vårt land till stort gagn». Det är att beklaga, att regeringen dock inte ansett sig kunna hos 1931 års riksdag hemställa om beviljandet av det begärda anslaget.

Några nyskjutna skott är det inte som under det gångna året plötsligt burit frukt. Vad som nu utåt kan synas göra 1930 till ett märkesår är istället resultatet av ett par decenniers utveckling och intensiva verksamhet. Under denna tid ha parterna — centralmuseerna och hembygdsorganisationerna — hunnit växa till i styrka och kraft men också till självkännedom och självbesinning. Det gångna årets händelser innebära inget omslag, ingen ny kurs men väl en stark manifestation, ett kraftigt fastslående av vad man verkligen nu har hunnit till. Att viljan till samarbete så tydligt kommit till uttryck är en hembygdsrörelsens andliga vinst, som bör ställas främst på 1930 års konto.

*

S k å n e. Till den stora grupp av svenska städer som i sina gamla slott eller länsresidens erhållit museilokaler sluter sig snart också Malmö. Den skånska huvudstaden kommer dock så till vida att intaga en särställning att det blir hela det mäktiga Malmöhus som här tages i bruk som museum. Det omfattande restaureringsarbetet på själva slottet, som gått ut på att efter

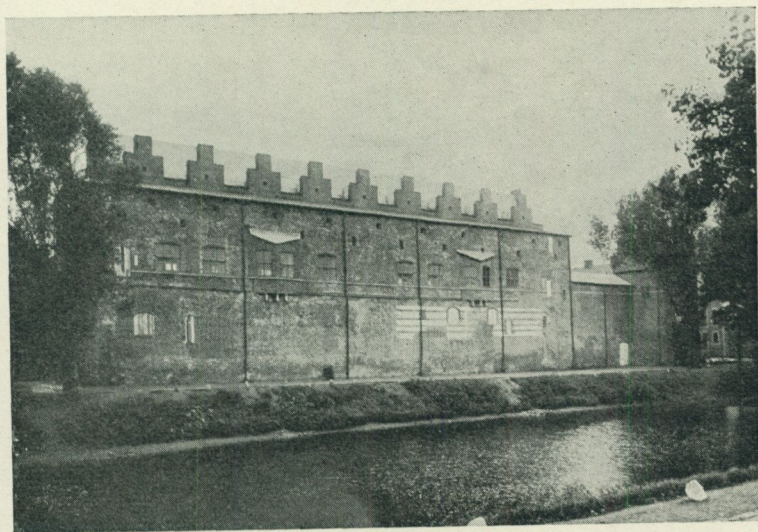

Fig. 1. Malmöhus efter restaureringen. Foto Otto Ohm.

intendent Erik Lundbergs undersökningar rekonstruera dettas ursprungliga 1500-talsgestalt, har under året i det närmaste slutförts, fig. 1. Det blir de stadshistoriska samlingarna i Malmö museum som komma att inrymmas här.

Under sommaren har Kulturhistoriska museet i Lund kunnat öppna de första avdelningarna i sin nya huvudbyggnad, f. d. Bondpinan vid Tegnérplatsen, nu omdöpt till Vita huset. Hit ha bl. a. överförts de stora samlingarna belysande vapen och religion och i samband härmed ha också vidlyftiga omändringar skett i de äldre, tidigare alltför trånga museilokalerna. Av årsberättelsen framgår att museets insamlingsarbete delvis lagts efter nya linjer. »Det är f. ö. icke någon ren tillfällighet, att årstillskottet (ifråga om yrkesredskap och allmogehusgeråd) minskats. Orsaken ligger tvärtom i hela vår nya museipolitik. Efter hand som hembygdsmuseernas arbetsuppgift alltmera inriktat sig på ett målmedvetet tillvaratagande av allmogekulturen i de olika bygderna, kunna och böra centralmuseerna utan

skada för sin samlingsverksamhet icke blott avkoppla massinsamlingen av de gamla bygdealsterna utan t. o. m. till bygdemuseerna överföra en del av sitt eget överflöd.»—Härtill behöver endast fogas, att till centralmuseernas viktigaste uppgifter också hör vetenskaplig bearbetning av museimaterialet och att det naturligtvis endast är denna som kan motivera en »massinsamling» av föremål. För Nordiska museets del har denna i största utsträckning avlösts av registrerings- och avbildningsarbetet ute i fältet.

Över hela landet har den nya löneregleringen för prästerskapet haft en förödande inverkan på de gamla prästgårdarna. Det är därför inte av en slump som bevarandet av prästgårdsbyggnader f. n. är aktuellt på flera håll i Skåne. Göinge hembygdsförening har under året invigt den till friluftsmuseet i Ö. Broby flyttade manbyggnaden från N. Mällby prästgård. Byggnaden är uppförd 1780 efter en brand som ödelade den dåvarande prästgården. I Sövde utdömdes den gamla prästgården redan 1919 men har fått kvarstå då församlingen ända tills nu beviljats uppskov med nybyggnad. I avvaktan på att sedermera kunna övertaga den har Färs härads hembygds- och fornminnesförening beslutat att tillsvidare förhyra den och sörja för dess underhåll. Lika angeläget ställer sig bevarandet av den en gång av Nicolovius bebodda prästgården i Aspö, som är utförligt beskriven i årsboken Skånska folkminnen 1930. Här gäller det inte en enstaka byggnad utan en hel gårdsanläggning vars räddande skulle betyda bevarandet av ett helt gammalt byparti, då intill ligger kyrkan och en annan gammal gård, som inköpts av Vemmenhögs härads hembygdsförening. Denna förening har dock nu förklarat sig icke ha medel för prästgårdens framtida underhåll.

Av ännu större räckvidd är ett par andra frågor som under året blivit aktuella. Den ena gäller korsvirkeshusen i Ystad, den andra Vombs ålderdomliga by i mellersta Skåne. Ett gammalt korsvirkeshus, som plötsligt rasade i Täppgränd i Ystad gav en påminnelse om, att staden har ett par hundra korsvirkeshusbyggnader som mer eller mindre äro i behov av skydd. Närmast

planeras en fullständig inventering av stadens korsvirkesbebyggelse och man hoppas härigenom också kunna väcka det enskilda intresset för byggnadernas bevarande. Samma åtgärd är att rekommendera ifråga om Vomb, där de gamla gårdarna och gatuhusen efter allt att döma inom kort komma att moderniseras. Att kunna bevara hela byn som ett reservat synes ogenomförbart. En fullständig uppmätning och fotografering vore då för en hembygdsförening en vida större uppgift än att försöka rädda några enstaka byggnader.

I övrigt kan från landskapet omförmälas att Vittsjö hembygd-förening invigt sin »byagård» och att en hembygdsförening bildats för Harjagers härad.

H a l l a n d. Ett skolmuseum, sorterande under Hallands museum, har under året upprättats i Halmstad. Museilokalerna äro inrymda i stadens västra folkskola.

S m å l a n d. Till friluftsmuseet i Jönköpings stadspark har flyttats en visthusbod från Järsnäs socken ävensom en kompanitrossbod och ett soldattorp, som tidigare ägts av Jönköpings regemente. Som god tvåa bland landskapets friluftsmuseer och hembygds-gårdar kommer det friluftsmuseum som Värnamo hembygdsförening på kort tid har åstadkommit i Apladalen. Föreningen har under året invigt sitt hittills förnämsta förvärv, den gamla prästgårdsbyggnaden från Mistelås. Till friluftsmuseet har också räddats undan en av samhällets gamla marknadsbodar. Enligt en av intendent Manne Hofrén uppgjord plan håller även ett friluftsmuseum på att växa upp i Vimmerby. En tvåvåningsbyggnad från Rumskulla socken, som skall bli huvudbyggnad i en tillämnad gårdsanläggning, står nu färdig. En utmärkt förebild för inredningen av de många ryggåsstugorna landskapet runt har Sjösås hembygds- och fornminnesförening åstadkommit i sitt till Fjälleberg flyttade soldattorp. Ett par marknadsbodar äro också under uppförande här. Även Åsenhöga hembygdsförening har under året förvärvat en stuga.

Under året har bildats föreningen Växjö musei vänner med

ändamål att stödja Smålands museum genom förvärv av konst och konstslöjd.

Göteborg. De undersökningar av västsvenskt hantverk, som företogs för jubileumsutställningen i Göteborg 1923, voro av den art och den omfattning att de utgöra en av våra främsta kunskapskällor om svenskt hantverk överhuvudtaget. Det har varit så mycket mer att beklaga, att de rika föremålsamlingar, som dessa undersökningar resulterade i, hittills varit magasinerade. En av de angelägnaste uppgifterna för den nye intendenten vid Göteborgs museums historiska avdelning, Sven T. Kjellberg, har också varit att kunna utställa dessa samlingar och arbetet härför har under året hunnit så långt att omkring en tredjedel av föremålen nu äro tillgängliga för allmänheten. I en rad instruktiva utställningar åskådliggöras bl. a. replageri, fig. 2, kruk-, vagn- och hattmakeri, guldsmede, förgylleri och skomakeri.

Västergötland. År 1875 inköpte Västergötlands fornminnesförening den gamla kyrkan i Edåsa till förvaring av föreningens kyrkliga föremål. Sedan ha dessa överflyttats till Skara och församlingen har nu åter förvärvat kyrkan. Till Fornbyn i Skara har under året flyttats en kyrkbod, som senast stått vid Björklunda kyrka. Även den till friluftsmuseet i Borås flyttade kyrkan från Kinnarumma har undslupit ödet att i fortsättningen utgöra museilokal. Föreningens föremålssamlingar äro nämligen nu utställda i den tvåvåningsbyggnad från gästgivaregården vid Ramslätt i Fritsla socken, som 1929 flyttades till friluftsmuseet. Under året har Borås erhållit ännu ett friluftsmuseum, i det att ett soldattorp från S. Åsarp flyttats till Älvsborgs regementes kasernområde. Stugan, avsedd som ett minne från indelningsverkets dagar, är en gåva av bergsgeningen Fr. Bruzewitz i Limmared.

Hembygdsföreningen i Skölvene har i närheten av prästgården uppfört en ryggåsstuga som förut legat i Mosslanda by. Likaså har hembygdsföreningen i grannsocknen Hudene fått sin fornstuga färdig vid Fåglaviks järnvägsstation. Mindre stu-

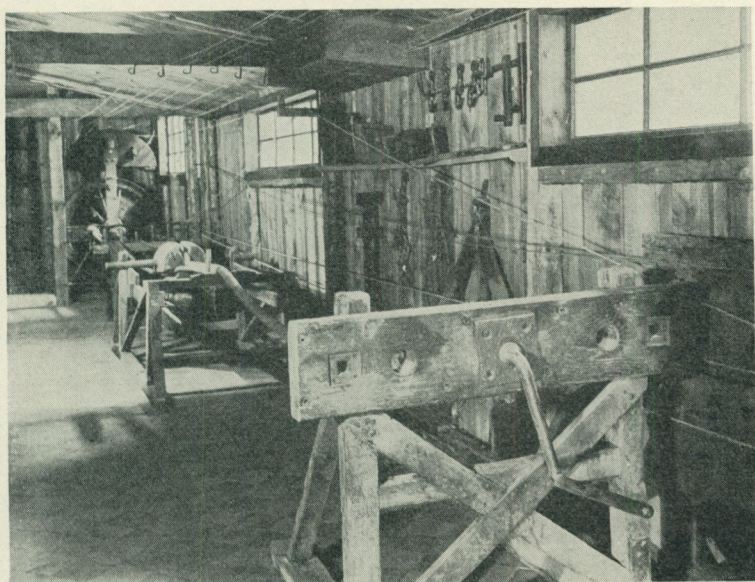

Fig. 2. Repslagarbanan i den nyordnade hantverksavdelningen på Göteborgs museum.

gor ha även förvärvats av Excelsiorföreningen Hembygden i N. Vånga, av Malma J. U. F.-avdelning och av Trollhättebygds fornminnesförening. Den senare föreningen har också erhållit tillstånd att övertaga den gamla klockstapeln vid Fors kyrka.

Vid ett möte i Falköping i slutet av året bildades Västergötlands hembygdsförbund. Till ordförande i förbundets arbetsutskott utsågs intendenten vid Skara museum Sanfrid Welin.

Östergötland. I början av året bildades föreningen »Gamla Norrköping» med uppgift att tillvarata minnen från gångna skeden i Norrköpings och Norrköpingsbygdens utveckling. Direktören Pehr Swartz har utfäst sig att till föreningen överlämna sin värdefulla till över 2,000 nummer uppgående föremålssamling och närmast i anledning härav har föreningen anhallit att av staden få upplåtet gamla barnbördshuset som musei-

lokal. Då landskapet sedan gammalt äger ett centralmuseum i Linköping för allmogekultur och arkeologi är det närmast ett stadsmuseum som kan vara aktuellt i Norrköping, med sin samlingsverksamhet i hög grad inriktad på minnen av stadens hantverk och industri. Detta museum kommer alltså att till sin karaktär ha ett nära samband med det färgeritekniska museum, som är under arbete i Norrköping. Genom upplåtandet av barnbördshuset skulle det också komma att bli granne med detta. Till »Färgargården» har redan inköpts en stamp i Gagnef och ett färgeri i Floda socken i Dalarna.

Ett minne från gammal hemindustri utgör också den spikmedja från Godegårds socken, som av Skyllbergs bruk överlämnats till museet i Linköping. Spiksmidet har varit utmärkande för Godegårdssorten och tillverkningen är ännu icke helt nedlagd. Tidigare fanns här en spikmedja vid varje gård och torp.

Till Lunnevals folkhögskola har under vintern flyttats en stuga och en loftbod från Egeby i Västerlösa. Byggnaderna ha där varit inredda till ett privat hembygdsmuseum. Risinge museiförening har under hösten invigt sitt nya museum, en knuttimrad envåningsbyggnad, uppförd efter ritningar av Skansens ritkontor. De föremålssamlingar som tidigare provisoriskt förvarats i den intill belägna ödekyrkan ha nu överförts till museet. Veta hembygdsförening har inköpt en byggnad från Veta prästgård och J. U. F.-föreningen i Torpa har som gåva erhållit en torpstuga. Den i Åsbo bildade hembygdsföreningen har under året invigt en på sin ursprungliga plats kvarstående mindre gård, bestående av manbyggnad och drängstuga med bod.

Nybildade under året äro dessutom Ekeby hembygds- och fornminnesförening och Regna hembygdsförening.

D a l s l a n d. Den lokala avdelningen i Åmål av Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund har inköpt »Snarhögstugan» i Laxarby, som kommer att bli manbyggnad i den i Örnässkogen i Åmål planerade gammalgården.

Södermanland. Den påbörjade gårdsanläggningen i friluftsmuseet på Torekällberget i Södertälje har utvidgats med en loftbod. Som gåvor har museet under året erhållit en bastu samt en stuga och ladugård till ett båtsmanstorp. Till Södermanlands regementes kasernområde i Strängnäs har flyttats ett soldattorp från Björkviks socken, som invigdes på försommaren.

Närke. Under året bildades Örebro läns hembygdsförbund, utgörande en sammanslutning av Föreningen Örebro läns museum och länets hembygdsföreningar. De för förbundet antagna stadgarna synas i särskild grad vara förebildliga. Förbundets angelägenheter handhavas av en styrelse, bestående av ledamöterna i styrelsen för Örebro museum jämte ordf. eller v. ordf. i anslutna föreningar. Medlem av förbundet äger rätt att i viss utsträckning utan annan ersättning än medlemsavgiften erhålla råd och bistånd av museets intendent.

St. Mellösa hembygds- och fornminnesförening har nu erhållit egen tomt i Råby och har dit flyttat den s. k. västra grindstugan vid Hjälmarsnäs. Även Lerbäcks hembygdsförening har under året fått en början till en hembygdsgård, i det att en loftbod och en nubbsmedja uppförts och invigts.

Uppland. Disastiftelsens storslagna anläggning vid Gamla Upsala närmar sig nu sin fullbordan. Den stora gården med sina huvudbyggnader från Björklinge är i det närmaste fullständig och intrycket av by har man redan erhållit genom de uppförda byggnaderna till ett par andra gårdar. Så står stugan från Ö. Våla färdig med sina målningar av Hans Wikström. Tyvärr synas nu bristande ekonomiska resurser tvinga till ett avbrott i arbetet. Samtidigt som den gamla bebyggelsen på Upsalaslätten får sitt monument vid Gamla Upsala har ett prov på byggnadsskicket i nordligaste Uppland blivit bevarat i Älvkarleby nyinvigda hembygdsgård. Gården, som är uppförd invid kyrkan består av manbyggnad, portlider, härbre, stall, ladugård och bryggstuga. Byggnaderna ha sammanförts från ett par gårdar i Östanå och Gårdskärs byar och från Gårdskärs

fiskehamn har också flyttats en sjöbod. Slutligen har även Ö. Våla hembygdsförening i västra Uppland under året invigt sin hembygdsgård invid Mårtsbo. Den består av trenne byggnader, en parstuga, ett portluder med stall och bod och ett portluder med kammare.

Vid ett möte med representanter för ett stort antal uppländska hembygdsföreningar ha diskuterats möjligheterna att få till stånd ett samarbete för hela landskapets kulturminnesvård.

V ä r m l a n d. Fornminnes- och slöjdföreningen Nordmarkstugan har fått sin lokalfråga ordnad genom uppförandet av en tvåvåningsstuga från Östra Bön. Nedre våningen av denna har försetts med för bygden typisk heminredning, under det att den övre våningen kommer att användas som slöjdsal. Likaså har Säfteortens hembygdsförening, som tidigare bar namnet Näs och Gillbergs hembygdsförening, under året uppfört i Säfte en större tvåvåningsbyggnad från 1700-talets slut. Även Brattfors hembygdsförening har förvärvat en äldre stuga, som snart kommer att återuppföras i närheten av kyrkan och kompletteras med uthusbyggnader.

Nya föreningar har under året bildats i Lysvik, Stavsnäs, Svanskog och Nedre Ullerud.

D a l a r n a. Två gammalgårdar i Dalarna ha under året blivit färdiga och en tredje har i det närmaste fullbordats. Av dessa ha Anders Zorns gammalgård i Mora, som inviges sommaren 1931, och Rättviks gammalgård sedan länge varit ett faktum och äro redan så bekanta att en presentation nu endast kommer i efterhand. Timringskonsten i Mora och måleriet i Rättvik ha här erhållit tvenne ståtliga monument, värdiga den betydelse dessa konstarter haft i gammal dalaodling. Zorns gammalgård har dessutom under året kompletterats med en fäbodanläggning, omfattande över ett dussin olika byggnader. Den tredje gammalgården i raden är Garpenbergs och den beskrives närmare av fil. d:r Karl Erik Forsslund i en särskild uppsats i årsboken (sid. 211).

Genom en vacker donation har nu också Vika-Hosjö hem-

bygdsförening erhållit en gammalgård, i det att disponent William Nisser på Grycksbo överlämnat till föreningen den gamla bergsmansgården L:a Staberg i Vika.

Inom Malungs hembygdsförening har förslag framställts att bortschakta den s. k. Holen, den kulle bakom vilken gammalgården är lagd i lä. Motiveringen härför är att kullen skymmer utsikten från stugan. Då saken är av principiell betydelse för uppfattningen av våra hembygdsgårdars ändamål, synes ett närmare omnämnande här vara lämpligt. I ett utlåtande framhåller nämligen intendenten Sigurd Erixon, att en rekonstruerad gammalgård lätt kan bli en konstprodukt och att det därför »ligger särdeles vikt uppå att allt vad av tradition finnes i anslutning till anläggningen noga tillvaratages och bevaras och de olika detaljerna behandlas i enlighet med de krav och synpunkter som förelågo vid den tid, som man avser gammalgården skall representera». Ett särskilt traditionsvärde har holen i Malung genom att här ha valborgsmäsoeldarna sedan gammalt brukat tändas. Ännu viktigare är dock att gårdens läge i förhållande till holen fullkomligt motsvarar vad som förekommit i den äldre bebyggelsen. »Mångfaldiga exempel hela Västerdalarna uppöfver», heter det vidare i yttrandet, »visa gamla gårdar, som på sådant sätt ligga i skydd under en kulle eller t. o. m. en berghäll. Ingenstädes kan man veterligen påvisa, att en sådan tomt blivit planschaktad i en riktning som den föreslagna.» — Det är att hoppas att gammalgården får behålla sin »hol». Anläggningen av våra hembygdsgårdar bör inte bli beroende av några romantiska hugsnitt!

Genom sammanslagning av Dalarnas fornminnesförening och Dalarnas hembygdsförbund har under året bildats Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund.

Gästrikland. Klokt och övertygande har rektor Karl Hedlund hävdad de lokala hembygdsföreningarnas behov av självbegränsning och självöfvervinnelse i sitt insamlingsarbete och att hembygdsgården, men ej museisamlingen är deras uppgift. Som ett värdigt föredöme står också det av honom skapade

friluftsmuseet i Ovensjö, vars förnämsta förvärv, en tvåvåningsbyggnad från en bergsmansgård i Österberg, har invigts under året. I nystugan finnas praktfulla målningar från 1800-talets början. Vid »utanvessgården» har uppförts en källarstuga.

Den i läroverket i Gävle inrymda föremålssamlingen, tillhörig Gästriklands kulturhistoriska förening, har under året nyordnats.

H ä l s i n g l a n d. Hälsinglands storslagna och pompösa allmogekultur har fått värdiga monument i en rad hembygdsgrårdar, som höra till landets förnämsta. Två av dessa ha under året invigts, nämligen Karlsgården i Järvsö och det framförallt genom direktör E. Gust. Wengelins arbete tillkomna »fornhemmet» i Arbrå. Karlsgården är föremål för en särskild presentation av intendent Sigurd Erixon å annat ställe i denna årsbok (sid. 214).

M e d e l p a d. Trenne av de ortsföreningar som finnas inom landskapet, nämligen i Borgsjö, Stöde och Torps socknar, ha under året kunnat förverkliga sina planerade hembygdsgrårdar så långt att manbyggnader förvärvats eller färdigstälts. Längst hunnen är Stöde hembygdsförening, som under sommaren har invigt den s. k. Berggården. Denna byggnad erhöll 1748 två våningar på så sätt att en ursprunglig envåningsstuga lyftes upp på en nytimrad undervåning. I gården finnas praktfulla målningar, sammanförda från olika gårdar inom socknen.

J ä m t l a n d. I september öppnades det nya läns museet i Östersund, landsortens största direkt för museiändamål uppförda byggnad, fig. 3. Att museilokalerna inte utgöra det väsentligaste i kulturminnesvården har Föreningen Heimbygda och dess föregångare i Jämtland visat ett gott prov på. Det är en lång och framgångsrik verksamhet på andra områden som här fått gå före förverkligandet av den annars så välbehövliga museibyggnaden. Redan för två decennier sedan knöts länsantikvarie Eric Festin till hembygdsarbetet i landskapet och i inrättandet av vårt lands förste länsantikvariebefattning har Jämtland visat en framsynthet, som väl berättigar till den stor-

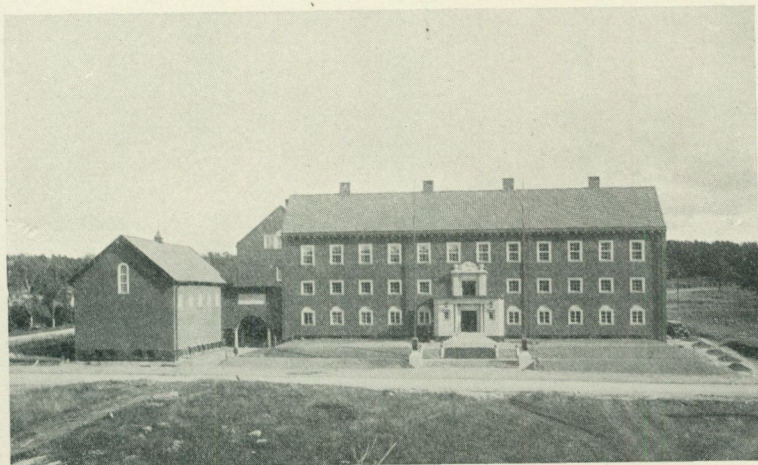

Fig. 3. Jämtlands museum i Östersund.

slagna lösning som museifrågan nu äntligen, framförallt genom lotterimedel, kunnat få. Förutom expeditionslokaler, arkiv och bibliotek innehåller det nya museikomplexet ett 40-tal utställningsrum. Av stor betydelse är att i museet även installerats en desinfektionsugn för konservering av samlingarna.

Under året har också Frösö hembygdsförening invigt sitt museum. Det utgöres av en år 1735 uppförd byggnad, som tidigare varit »kollegabostad», d. v. s. lärareboställe, till den gamla trivialskolan på Frösön. I Mörsils socken har bildats en hembygdsförening med uppgift att omhändertaga den föremålssamling, som kommunen äger.

Å n g e r m a n l a n d. Norrlands kulturhistoriska museum i Härnösand firade i september sitt halvsekeljubileum. År 1880 stiftades nämligen på initiativ av biskopen Lars Landgren Västernorrlands läns museisällskap, en sammanslutning som i ny gestalt levde upp i den 1909 bildade Föreningen för norrlandsk hembygdsforskning. Det gamla museiprogrammet gavs här en modern och utvidgad form, stark präglad av tillkomsten i folkbildningsarbetets första, ivriga årtionde. Detta program

har väl inte helt kunnat fullföljas, men i sitt starka betonande av samhörigheten mellan folkbildningsarbete och hembygdsrörelse är det alltså lika aktuellt. Målmedvetet har föreningen under ledning av intendenten och folkskoleinspektören Theodor Hellman genomfört åstadkommandet av ett friluftsmuseum i stor skala. Av tillväxten under jubileumsåret är främst att nämna uppförandet av de båda flyglarna till herrgården från Åvike bruk.

En hembygdsförening har under året bildats i Arnäs socken.

Västerbotten. Som ett led i Jämtbölegårdens fullbordande på Gammlia i Umeå har under året uppförts en synnerligen ålderdomlig bagarstugubyggnad från Sävar socken. För utvidgning av museilokalerna på Nyborg i Skellefteå har Västerbottens norra fornminnesförening överflyttat dit en mangårdsbyggnad från Kåge, daterad 1721.

En ur kulturhistorisk synpunkt oersättlig förlust åstadkom den brand som i augusti ödelade Burträsk's gamla kyrkstad. Av de nära 200 byggnaderna räddades endast ett 10-tal.

*

Denna kortfattade översikt har endast kommit att handla om de yttre och mera påtagliga resultaten av musei- och hembygdsarbetet i Sverige under det år som gått. Det är en inskränkning som är helt föranledd av praktiska skäl. Mycket av vad som borde ha tagits med låter sig överhuvudtaget icke överblickas i en årsöversikt som denna. Föremålsinsamling och fältundersökningar, folkbildningsarbete och forskning äro annars insatser, som i många fall kunde göra anspråk på ett omnämmande framför annat som här finnes med. I all sin knapphet och begränsning vittnar dock denna översikt om den oförtrutna verksamhet och den hängivna offervillighet som alltså kommer det svenska hembygdsarbetet till del.